

TARİHİ YAPILARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ: ISPARTA AYA İSHOTYA (YORGI) KİLİSESİ'NİN GÜL MÜZESİ'NE DÖNÜŞÜMÜ

REFUNCTIONING OF HISTORICAL BUILDINGS: THE TRANSFORMATION OF AYA İSHOTYA CHURCH IN ISPARTA TO THE ROSE MUSEUM

Ayşe AYDIN * - Özer ŞAHİN **

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Nisan 2018

Hakem Değerlendirmesi: 30 Nisan 2018

Kabul: 15 Mayıs 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2018.17.004

Article Info

Received: April 26, 2018

Peer Review: April 30, 2018

Accepted: May 15, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaked.2018.17.004

Özet

Kültürel miras geçmiş nesillerden günümüze aktarılan, tüm insanlar için bir değer konusu olan evrensel eserlerdir. Bu kapsamdaki tarihi yapılar toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel birikimleri ile inşa edildikleri dönemin kentsel ve mimari üslubunu yansıtan birer belge ve semboldürler. Tarihi yapıları koruma yöntemlerinden en çok tercih edilen yapıya yeni bir işlev verilmesidir. İşlev değişikliği tarihi yapılarda çağdaş bir koruma anlayışı olarak görülmektedir. Tarihi bir yapıya yeni bir işlev verilmesi yapının; yok olmaktan kurtarılması, onarımı, bakımı, sürekli kullanımını, kent silüetine olumlu katkısı, tarih bilincinin canlanması ve ekonomik canlanmaya katkısı anlamına gelmektedir.

Bir kültür mirası olan, mübadeleyle cemaatini ve özgün işlevini yitiren Isparta kent merkezindeki Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi yeniden işlevlendirilmelidir. Yapı için işlev olarak müzeye dönüştürülmesi önerilmektedir. Kilise kendisi gibi Isparta için önemli bir kültürel miras olan gül ve ilintili nesnelere sergileneceği bir Gül Müzesi olarak hizmet etmelidir. Dünyada oldukça az sayıda olan Gül müzelerinden biri olarak önerilen Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi olarak işlev kazanmasıyla kilise yok olmaktan kurtulacak, kent ekonomisine ve turizmine katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden İşlevlendirme-Tarihi Yapılar-Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi- Isparta Gülü-Gül Müzesi.

* Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kötekli-MUĞLA
e-posta: ayseyaydin70@gmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Yiyecek ve İçecek Bölümü, Kötekli-MUĞLA
e-posta: ozer_sahin@hotmail.com.

Abstract

Cultural heritage is the legacy of physical artifacts that are valuable for all people and inherited from past generations to the present. Within this context, the historical buildings are the documents and symbols which reflect the economic, social, and cultural accumulations and urban and architectural style of the period in which they were constructed. The most preferred way of preserving historical buildings is to give a new function to the structure. Changing the function of the building is considered as a contemporary understanding of preservation. Refunctioning of a historical building means saving it from destruction, renovation, maintenance, continuous use of it, contribution to the city's skyline, revitalization of history consciousness, and contribution to the economic recovery.

Aya Ishotya (Yorgi) Church located in the city center in Isparta is a cultural heritage which lost its unique function and community with population exchange so it must be refunctioned. It is suggested that the structure should function as a museum. The church should serve as a Rose Museum where the rose, a cultural heritage for Isparta just like the church itself, and its related objects are exhibited. When Aya Ishotya (Yorgi) Church refunctions as one of the Rose Museums scarcely found in the world, the church will be rescued from destruction and make contributions to city's economy and tourism.

Keywords: Refunctioning-Historical Buildings-Isparta, Aya Ishotya (Yorgi) Church-Isparta Rose-Rose Museum.

Giriş

Tarihi yapılar toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel birikimleri ile inşa edildikleri dönemin kentsel ve mimari üslubunu yansıtan birer belge ve sembol niteliği taşırlar. Kültürel ve tarihi miras olarak geçmişle ve gelecekle olan bağı temsil eden tarihi yapıları koruma yöntemlerinden en çok tercih edileni yapıya yeni bir işlev verilmesidir. İşlev değişikliği tarihi yapılarda çağdaş bir koruma anlayışı olarak görülmektedir (Ahunbay 2009: 97).

Geçmişte yapıların işlevselliğini sürdürmek, doğal afet, yangın ve savaşlarda yıkılan kısımlarını yeniden inşa ederek biçimsel bütünlüğünü korumak için onarımlar yapılırken, günümüzde tarihi yapılar toplumun belli bir dönemdeki kültürel kimliğini, sosyal yaşamını, mimari tekniklerini gösteren birer belge niteliği taşımaları nedeniyle koruma amaçlı onarılabilmektedir (Ahunbay 2009: 8).

Koruma bilincinin temelleri 1789 yılındaki Fransız Devrimi sonrasında atılmış, devrim sırasında yıkılan yapılar 1830 yılından sonra onarılmaya başlanmıştır. Onarımı yapan mimarların kişisel görüşlerine göre gelişigüzel yapılan onarımların belli bir düzende gerçekleşmesi için Viollet le Duc girişimde bulunmuş, Ortaçağ anıtlarının onarımlarıyla ilgili görüş ve düşüncelerine yer verdiği ve ilk defa restorasyon kelimesinin kullanıldığı bir kitap hazırlamıştır (Ahunbay 2009: 8).

Tarihi yapıların restorasyonlarıyla ilgili görüşler sunan mimar, mühendis ve diğer ehil kişiler içinde İtalyan mimar Gustavo Giovannoni farklılık yaratarak özgün işlevini kaybetmiş ancak korunması gerekli anıtların estetik ve tarihi kimliğine saygılı yeni işlevler vererek korunmasını savunmuştur (Ahunbay 2009: 18-19; Erder 2007: 59). Giovannoni'nin görüşleri 1931 yılında Atina'da imzalanan Atina Tüzüğü'nde, aynı yıl İtalya'da Carta del Restauro'da yasal hale gelmiştir (Kuban 1962: 150-152; Ahunbay 2009: 148-149). 1964 yılında hazırlanan Venedik Tüzüğü'nde de tarihi bir belge olarak korunması gerekli anıtları, kullanarak korumak önerilmiştir (Ahunbay 2009: 19). Uluslararası düzeyde işlev değişikliği kavramı 1985 tarihli Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde ve 1999 tarihli Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nde de yer almıştır (Gazi ve Boduroğlu 2015: 59).

Türkiye'deki koruma çerçevesini etkileyen yasal düzenlemeler Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile koruma kurullarının yönetmelikleridir.

Ülkemizde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları hakkındaki "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" 03.07.1987 tarih ve 18113 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış¹, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tescili hakkındaki yönetmelik 10.12.1987 tarih ve 19660 sayılı Resmî Gazete'de yer almış², tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması amacıyla 05.07.2005 tarih ve 25866 sayılı Resmî Gazete'de "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" yayımlanmıştır³.

Tarihi yapıların işlevlerini sürdürmemelerinin nedenleri yapıların özgün işlevlerini kaybetmeleri ve yapıların işlevsel olarak eskimeleri olarak özetlenir (Altınoluk 1998: 19).

İşlev değişikliği tarihi yapıların çevresel faktörler, ekonomik nedenler, sosyo-kültürel değişimler gibi farklı nedenlerle devam ettirilemeyen özgün işlevlerinin yerine mimari, estetik, sosyal ve kültürel değerlerini koruyarak, yeni kullanıcı gereksinimlerine cevap verecek şekilde, mekânsal gereklilikleri yerine getirecek müdahaleleri de içeren yeni kullanım olanaklarının oluşturulmasıdır. Yeniden işlevlendirme, tarihi yapıların ve alanların gelecek nesillere aktarılması, fiziksel ve kültürel sürekliliğin sağlanması, yapı ve alanların yeniden değerlendirilerek ekonomik ve kültürel ortama katkısının sağlanması, mevcut çevre görünümünün güzelleştirilerek kentin ihtiyaçlarını karşılaması adına gerekli bir uygulama olarak nitelendirilir (Gazi ve Boduroğlu 2015: 59).

Tarihi bir yapıya yeni bir işlev verilmesi yapının; yok olmaktan kurtarılması, onarımı, bakımı, sürekli kullanımı, kent silüetine olumlu katkısı, tarih bilincinin canlanması ve ekonomik canlanmaya katkısı anlamına gelmektedir (Altınoluk 1991: 7-8; Gazi ve Boduroğlu 2015: 58).

Anıtlara yeni işlevler kazandırmak yeni yapı inşa etmekten daha az masraflıdır, bu yönüyle yeni işlev kazandırma ekonomik bir çözümdür. Tarihi yapıların topluma yararı olacak bir amaca yönelik işlevlendirilmesi koruma bilincinin yerleşmesinin yanı sıra kültürel amaçlı yeni işlev turizm geliri de sağlayacaktır.

¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18113.pdf>

² <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14437/korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-ve-tabiat-varliklarin-.html>

³ <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14452/yipranan-tarihi-ve-kulturel-tasinmaz-varliklarin-yenile-.html>

Tarihi yapılara yeni işlev kazandırılırken yapının bulunduğu konum, mekansal oluşumu, hacim boyutları, yeni işleve uygun olup olmadığı, yeni işleve uygun hale getirilirken özgünlüğünü kaybedip kaybetmeyeceği, yeni işlevin estetik, kültürel ve tarihsel açıdan değere sahip yapının önüne geçip geçmeyeceği konuları dikkate alınmalıdır. İşlev değişikliği yapılmadan önce, müdahalenin sınırları kesin olarak belirlenmeli, verilecek müdahale kararlarında; yapının mimari ve estetik özelliklerini etkileyecek ve değiştirecek, geri dönülmez uygulamalardan kaçınılmalı; tarihi yapının farklı bir işleve cevap verecek niteliği kazanması öncelikler içinde yer almalıdır (Altınoluk 1998: 22).

Tarihi Yapılara Müze İşlevinin Verilmesi

Avrupa'da 17. ve 18. yüzyılda halka yönelik "eğitim" misyonu ile başta saraylar olmak üzere dini yapılar ve Roma dönemi yapıları müzelere dönüştürülerek halka açılmıştır. 1793 yılında yeniden düzenlenerek halka açılan ve aslında bir saray yapısı olan Louvre Müzesi bu anlamda ilk halk müzesidir. Müze, halkın eğitimi için bir araç olarak görülmüş, halkın anlayabileceği ucuz kataloglar üretilmiş, bu kataloglar çeşitli dillere çevrilmiş ve galeri turları gerçekleştirilmiştir (Tezcan Akmehtem ve Ödekan 2006: 50).

Ülkemizde Osmanlı döneminden itibaren tarihi yapılara müze işlevinin verildiği görülür. Bu anlamda ilk örneğin bir kilise olması önemlidir. Topkapı Sarayı ilk avlusundaki 6. yüzyıl kilisesi Hagia Eirene (Aya İrini) 1846 yılında Türk müzesinin ilk çekirdeğini oluşturan eserlerin sergilendiği yer olmuş, kilise 1869 yılında Müze-i Humayun (İmparatorluk Müzesi) adını almış, 1908-1940 yılları arasında Askeri Müze olarak kullanılmış, daha sonra Aya İrini Anıt Müzesi adını almıştır (Keleş 2003: 4-5; Özkasım ve Ögel 2005: 98; Çal 2009: 317-318,312; Kervankiran 2014: 356). Cumhuriyet dönemindeki ilk örneklerden biri de Topkapı Sarayı'dır. İşlevini kaybeden saray, Bakanlar Kurulu'nun 1 Nisan 1924 günlü kararı ile müzeye dönüştürülmüştür. Sarayın bir bölümü 1927 yılında, tamamı ise 1934 yılında ziyarete açılmıştır (Çal 2009: 329; Kervankiran 2014: 357). Bu dönemde işlevini yitirdiği için kullanılmayan diğer yapıların yanı sıra Osmanlı döneminde camiye çevrilmiş kiliselerin de Anıt Müze olarak yeni işlev edindikleri görülür. Mimari özellikleri ve iç mekanlarındaki mozaik ve fresk tekniğindeki figürlü, bitkisel ve geometrik süslemeleriyle başka bir sergileme unsuruna ihtiyaç duymayan anıt müzelerden İstanbul'daki Hagia Sophia, Ayasofya Müzesi adıyla 1 Şubat 1935 yılında, İstanbul, Kariye Anıt Müzesi 29 Ağustos 1945 yılında, Trabzon Ayasofya Müzesi ise 1964 yılında hizmete açılmıştır⁴.

1960'lı yıllardan itibaren turizm, kentlerin var olan değerleri üzerinden getiri elde edilebildiği kolay ve etkili yöntemlerden biri olmuştur. Turizm çerçevesinde doğal, kültürel, sosyal, toplumsal, kentsel, mekânsal zenginlikler korunarak birer çekim noktasına dönüşmekte, bu zenginlikler merak uyandırarak insanlar tarafından belirli bir bedel karşılığında ziyaret edilmektedir. Sadece var olan değerleriyle yetinmeyen günümüz kentleri yeni değerler üretmeye, turizm için dönüşmeye, gerektiğinde yeniden inşa edilerek birer cazibe merkezi, turistik varış noktası olmaya gayret etmektedirler. Söz konusu var olan kimliğin dışında seçilmiş olan değerleri yeniden inşa etme çalışmalarının başında kentlerin çekim merkezi olmalarını sağlayacak, kültür endüstrisinin ve hizmet sektörünün taleplerine hizmet verecek yeni işlevler gelmektedir. Böylece kentsel kurgunun en önemli unsurlarından olan tarihi yapılar sahip oldukları bilinirlikleri ve cazibe noktası olma potansiyelleriyle kente turist çeken ekonomik getiri nesnesi haline gelmektedirler (Kervankiran 2014: 356; Eldek Güner 2017: 70).

20. yüzyıl sonlarından itibaren birçok ülkede uygulanan geleneksel yapıların müzeleştirilmesi Anadolu'da 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Özgün işlevine farklı nedenlerle devam edemeyen tarihi yapıların birer sergi nesnesi olarak müzeye dönüşmeleri, âtıl durumdaki yapıların ekonomik bir değer haline gelmesi ulusal ve uluslararası ölçekte sıkça görülmektedir (Eldek Güner 2017: 70).

Kültür varlıkları sahip oldukları somut ve somut olmayan değerleri nedeniyle korunmalıdır. Kültür varlıklarının mekânsal kurgusu, bezemeleri, teknik detayları gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra gözle görülmemesine rağmen kimlik, belge, anı, süreklilik, ekonomik gibi somut olmayan değerleri de tarihi yapının korunmasında etkilidir (Eldek Güner 2017: 78).

Anadolu'da 1 Mayıs 1923 yılından itibaren mübadeleye tabi tutulan Rum Ortodoksların kiliseleri, cemaatleri kalmadığı için özgün işlevlerini yerine getirememişlerdir. Korunması gerekli kültür varlıkları olan 19. yüzyıla ait Rum Ortodoks kiliselerinin somut değerleri; özgün planları, cephe düzenlemeleri ve malzemeleriyle yapıldıkları dönemin mimari özelliklerini yansıtmalarıdır. Kiliselerin somut olmayan değeri ise kent belleğindeki anı değerleridir. Bu özellikleriyle birer sergi nesnesi olarak 19. yüzyıla tarihlenen Mersin, Tarsus'taki Aziz Paulus Kilisesi, St. Paul Anıt Müzesi adıyla 2001 yılında, Balıkesir, Ayvalık merkezdeki Taksıyarhis Anıt Müzesi 2012

⁴ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr>; <https://www.muze.gov.tr/tr/muzeler>

yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilerek 2013 yılında ziyarete açılmıştır⁵.

19. yüzyıla ait iki kilise ise mimari ve süsleme programlarıyla Anıt Müze olarak değil, içlerindeki sergilemeyle müzeye dönüştürülmüştür. Bunlardan Giresun'daki Gogora Kilisesi 1923 yılına kadar kilise olarak kullanılmış, 1923-1948 yılları arasında boş kalmış, 1948-1967 yılları arasında cezaevi olarak kullanılmış, 1967-1982 yılları arasında tekrar boş kalmıştır. 1982 yılında restore edilen bina 1988 yılında arkeolojik ve etnografik eserlerin sergilendiği bir müze olarak açılmıştır⁶. Adana merkezdeki kilise ise 1924 yılından sonra müze olarak düzenlenmiştir. 1972 yılında eserlerin yeni müze binasına taşınmasının ardından kilise restore edilmiş ve 1983 yılında Adana Etnografya Müzesi'ne dönüştürülmüştür⁷.

Burdur'daki Kavaklı Rum Kilisesi müzeye dönüştürülen son örneklerdendir. Kilise 1977 yılında tescil edilmiş, 2000 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kamulaştırılarak 2010-2014 yılları arasında restore edilmiştir. 2011 yılında kiliseye müze işlevi vermek amacıyla çalışmalara başlanmış, Burdur Arkeoloji Müzesi bünyesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bu türde ilk örneklerinden olan Burdur Doğa Tarihi Müzesi olarak 2014 yılında ziyarete açılmıştır⁸.

Isparta'daki Rum Ortodoksları

Isparta'nın da içinde bulunduğu Pisidya Bölgesi'nde Hıristiyanlık Aziz Paulus'un M.S. 46-48 yılları arasında ilk misyon gezisinde bölgeyi ziyaret ettiği dönemde yayılmış, Hamitoğulları Dönemi'nde ise Isparta'da dört Rum Mahallesi kurulmuş, zamanla sayıları artan Rumlar Doğancı, Keçeci, Cedit, Sülübey, Hacıayvaz ve Çelebiler mahallesine de yerleşmişlerdir (Böcüzâde Süleyman Sami 1983: 339; Köstüklü 1989: 669). Böcüzâde Süleyman Sami, kentteki Hıristiyan nüfusun 17.yüzyıldan başlayarak artış gösterdiğini ve genellikle İzmir, Sivas, Adalar ve Mısır'dan geldiklerini belirtir (Böcüzâde Süleyman Sami 1983: 29 vd.). 16.yüzyıl ile 18.yüzyıl arasında Isparta'da Gayrimüslim nüfus içinde sadece Rumlar vardır. Kentteki yerli Rumların Türkçe konuştukları, fizyolojik görüntüleri ve adetleriyle Türklere benzedikleri; bunların, Orta Anadolu Rumları gibi Türk Ortodokslar olduğu, Tanzimat Fermanı

sonrasında Yunan siyasal teşkilatının çabaları ve Rum Patrikhanesi aracılığıyla Ortodoks Türklere "Yunanlılık" dayatılması sonucunda kendilerini Yunanlı olarak kabul ettikleri belirtilir (Şefik 1937: 8).

Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 yılında imzalanan "Türk-Yunan Ahalî Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile iki ülke arasındaki azınlık sorunlarının geneli çözümlenmiş, Batı Trakya'dakiler dışında Yunanistan'da yaşayan 350.000'in üzerinde Müslüman Türkiye'ye, Türkiye'deki 300.000 Rum ise Yunanistan'a gönderilmeye karar verilmiştir. İki ülkedeki Rumlar ile Müslümanların yer değiştirmesine 1 Mayıs 1923 yılından itibaren başlanmıştır. 1923 ile 1930 yılları arasında 1.125.000 Rumun Türkiye'den Yunanistan'a, buna karşılık daha az sayıda Türkün de Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderildiği ifade edilir (Bozdağlıoğlu 2014: 9-30).

Bu gelişmeler sonrasında 1922-1923 yıllarında Isparta, Burdur ve Eğirdir'den Rumlar ayrılmış, gittikleri Atina yakınında Yeni İyonya adını koydukları bir yerleşim oluşturarak Küçük Asya Ispartalılar Birliği'ni kurmuşlardır (Toklutepe 1998: 218). Ancak Rumlar düzenli olarak Isparta, Burdur ve Eğirdir'i ziyaret etmeye devam etmişlerdir.

Fotoğraf 1: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi genel görünümü, doğu. / *Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Church general view, east.*

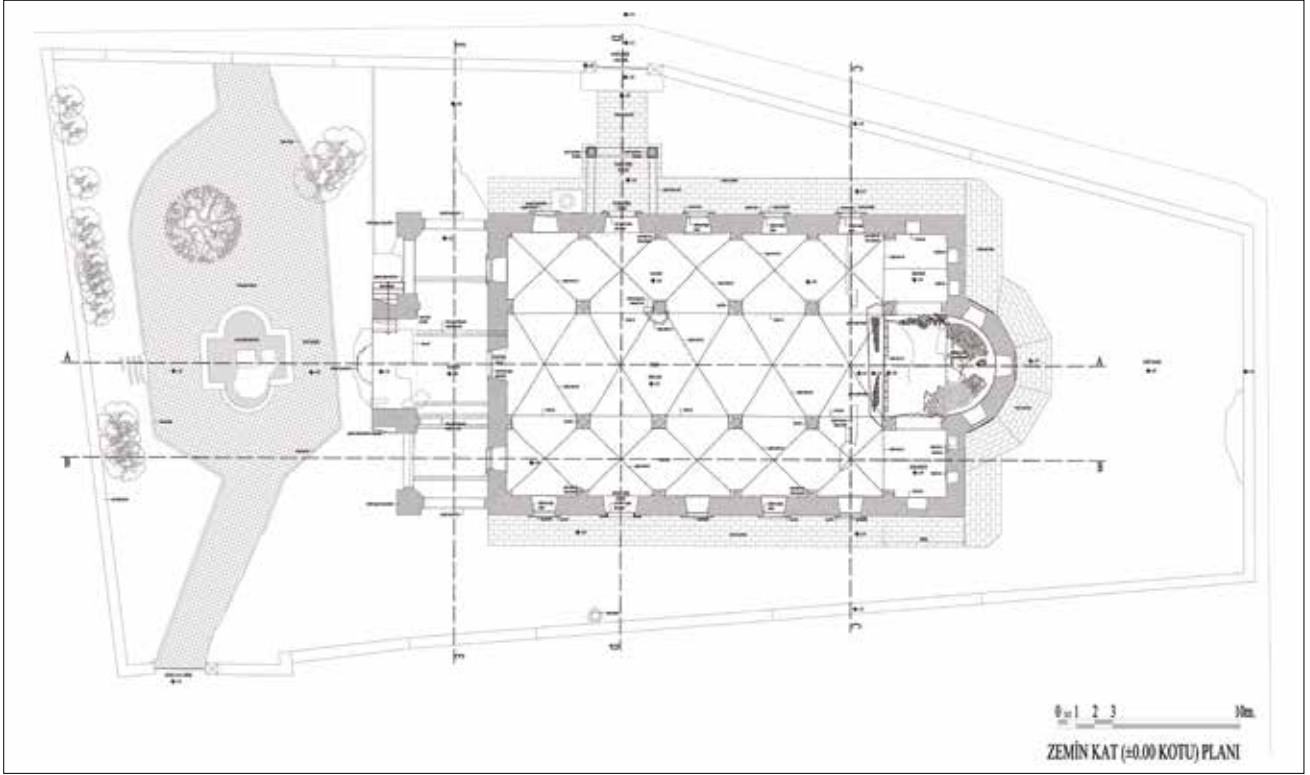
Fotoğraf 2: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi genel görünümü, batı. / *Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Church general view, west.*

⁵ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr>; <https://www.muze.gov.tr/tr/muzeler>

⁶ <http://www.giresunkulturturizm.gov.tr>

⁷ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44055/adana-muze-mu-durlugu.html>

⁸ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr>

Şekil 1: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi planı (Miyar Mimarlık Mühendislik İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.) / *Isparta, Aya Ishotya (Yorgi) Church plan*

Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi

Isparta, Doğanca mahallesindeki Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi mübadele sonrası askeri depo olarak kullanılmış, daha sonra âtil hale gelmiştir. 1975 yılında tescil edilen kilise, bir çevre duvarı içinde yer alır (Kılıç 2009: 181; Foto. 1-2). Kilisenin 1857-1860 yılları arasında yapıldığını gösteren yazıtı bugün Isparta Müzesi'ndedir. Farklı iki boyut ve kalınlıkta kesme taşlarla yapılmış, duvarların kesiştiği köşeler ise büyük düzgün kesme taştandır. İç mekânda ve nartheks doğu duvarında ise farklı boyut ve kalınlıktaki taşların arasına kiremit kırıkları yerleştirilmiştir. Nartheks doğu duvarı sıvalıdır.

Fotoğraf 3: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, güney cephe. / *Isparta, Aya Ishotya (Yorgi) Church, south facade.*

Aya İshotya Kilisesi'nin doğu-batı yönünde uzanan naosu iki sütun dizisiyle üç nef ayrılmış bazilikal plana sahiptir, neflerin her biri çapraz tonozlarla örtülüdür (Şek. 1). Üç bölümlü nartheks duvarlarındaki doğu-batı yönünde mevcut deliklerden ve ahşap kirişlerden nartheksin iki katlı olduğu anlaşılır. Nartheks batı cephesi ortasında iki katlı bir çan kulesi bulunmaktadır. Doğudaki apsis içte yarım daire planlı olup, dışta köşeli kılıf içine alınmıştır.

Kilisenin kuzey ve güney cephesi simetrik bir düzen gösterir. Cephelerde doğudan başlayarak batıya doğru üç pencere, bir kapı açıklığı ve batıda bir pencere yer

alır (Foto. 3). Pencerelerin üzerinde üçgen alınlıklar vardır. Kuzey ve güney cephedeki açık ve koyu renkli mermerden oluşan yuvarlak kemerli kapı açıklıkları yine mermer çerçeveli olup alınlık kısmında enine dikdörtgen bir yazıt yeri, iki yanında ise kaide ve başlıklarıyla yarım daire şekilli pilasterler yer alır. Kapı açıklıklarının üstü düz kemer şeklindedir. Kuzey cephedeki kapı açıklığı kubbeli bir ön mekâna sahiptir. Kilisenin batı cephesindeki kapı açıklığı yuvarlak kemerlidir, boyuna dikdörtgen çerçevesi mermerdendir, silmelerle hareketlendirilmiştir, iki yanında ise birer pencere yer alır. Kuzey ve güney

Fotoğraf 4: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, naos. / Isparta, Aya Ishotya (Yorgi) Church, naos.

cephesindeki kapı açıklıkları kurguları açısından Roma Dönemi zafer taklarına benzemektedirler.

Batı, kuzey ve güney cephedeki birer kapı açıklığı ile girilen naosta nefleri ayıran destekler sütunlardır (Foto. 4). Yekpare olmayan sütun gövdeleri farklı büyüklükteki taşların üst üste yerleştirilmesiyle elde edilmiştir. Sütunlarının kaideleri kare formlu kalıba dökümdür. Sütun gövdelerinin ve pilaster başlıklarının üzerinde bugün sadece formu verilmiş başlıklar görülmekle birlikte özgününde korint tipinde alçı kaplama yapılmış olmaları mümkündür. Kuzey arkad sırasındaki batıdan ikinci sütunda ambona ait delikler vardır.

Çift basamağa sahip bema alanında farklı boyut ve kemer formlarına sahip nişler vardır. Apsis iç donanımına ait synthronona ait izler bulunmaktadır. Bema alanındaki mozaikli zemin 2010 yılında sağlam iken günümüzde yer yer kırık parçalar halinde tahrip edilmiştir. Taban mozaïği motiflerin siyah, zeminin ise beyaz çakıl taşlarından oluştuğu bitkisel bezemeye

sahiptir. Apsis kavsini aynı formda dolaşan bordür içinde ise selvi ağaçlarından oluşan bir süsleme yer alır. İki bölüme ayrılmış apsis kavsini içinde ise beyaz zemin üzerinde siyah taşlarla "S" şeklinde düzenlenmiş kıvrık dallar, palmet ve lotuslardan oluşan bitkisel bezemeye yer verilmiştir (Foto. 5).

Fotoğraf 5: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, bema mozaïği. / Isparta, Aya Ishotya (Yorgi) Church, bema mosaic.

Tüm duvarları alçı kaplamalı naos kuzey ve güney duvarı pilasterlerle bölümlere ayrılmış, pilasterlerin aralarında oluşan bölümler yuvarlak kemerli bir pencere ve onun üzerindeki yuvarlak formlu bir pencere şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 6). Pencerelerin eşliğine kadar ki alt bölümde alçı kaplama duvarlara boya ile kesme taş duvar örgüsü taklit edilmiştir. Alçı kaplama duvarlarda pilasterlerle birbirinden ayrılan her bir bölüm boya ve/veya alçı profil şeritlerle çerçeveye alınmış, sınırlandırılmıştır. Pencerelerde kemerlerin içi, alınlığıyla birlikte boya ve/veya alçı profil şeritlerle çerçeve içine alınmıştır. Kemer kavisleri boyunca alçıdan yapılmış üzeri yıldız boyalı yaprak ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme yer alır. Pencere kemerinin tepe noktasında karşılıklı "S" kıvrımları bazı örneklerde yürek motifi oluşturmuş, bazı örneklerde ise palmet yer almıştır (Foto. 7). Kuzey ve güney duvardaki kapı kemerlerinin tepe noktasında karşılıklı "S" oluşturacak şekilde yerleştirilen kıvrık dalların ortasında çerçevesi yıldız renkte boyalı alçı profilden yapılmış yuvarlak formlu birer madalyona yer verilmiştir. Bitkisel bezemeli kapı (Foto. 8) ve pencerelerin üzerindeki kuzey ve güney cepheyi bütünüyle yatay olarak dolaşan alçıdan yapılmış profiller ve renkli şeritler üzerinde -pencereler ve kapılarla aynı hizada- alçı profilden yapılmış birer oval formlu madalyon bulunmaktadır. Doğu duvarı da diğer duvarlar gibi alçı kaplama olup hem duvar hem de bu duvardaki pencere açıklıkları ince alçı profil ve/veya renkli şeritlerle çerçevelemiştir.

Fotoğraf 6: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, naos kuzey duvarı. / Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Church, the north wall of naos.

Fotoğraf 7: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, naos güney duvarı penceresi. / Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Church, the window of southern wall of naos.

Orta nef tonozu ile nefleri ayıran sütunların kemerleri arasında yer alan üst sıra kemer alınlıklarında sivri yayvan kemerli pencerelerin hemen altında alçı profil ve şeritten yapılmış yuvarlak formda birer madalyon bulunmaktadır. Alçı kaplama orta nef tonozunun apsisin hemen önünde yer alan doğu yöndeki çapraz tonozunda bir bölümü günümüze ulaşmış iki madalyon vardır. Bunlar alçı profil ve şeritlerden yapılmış kıvrık dal ve yapraklarla çerçevelenmiş, ana ekseninde palmet ve iki yanında taç benzeri yapraklara yer verilmiştir.

Aya İshotya Kilisesi'nde içinde yer aldığı inşa edildikleri dönemin Avrupalı örneklerinden cephe düzenlemesi ve iç mekân süsleme anlayışından etkilenen, ancak plan açısından daha çok Ortaçağ'a ait örneklerden köken alan Anadolu'daki Osmanlı Dönemi kiliselerinin özellikle iç mekânlarında görülen alçı süsleme korint ve pilaster başlıkları, tavan göbeği ya da kartuşları tipik Barok ve Yeni Klasik form repertuarına ait unsurlardır. Ayrıca Aya İshotya Kilisesi bema alanındaki çakıl mozaik ise 19.yüzyılda bu tekniğin yoğun olarak uygulandığı Ege ve Akdeniz özelliğini yansıtmaktadır.

Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi tipik bir Bizans Dönemi yapı formu olan üç nefli bazilikal planıyla inşa edildiği dönemin Barok ve Yeni Klasik üsluptaki mimari ve süsleme zevkini yansıtan özellikleriyle hem gelenekçi hem de yenilikçi karaktere sahiptir.

Isparta'nın Simgesi Gül

En erken Homeros'un İlyada destanında rastlanan gülün (kültür gülünün) Anadolu'ya ve Batı'ya nasıl ulaştığı kesin olmamakla birlikte genel kanı Çin (?) ve Persler üzerinden Anadolu'ya ulaştığıdır. Herodotos aracılığıyla MÖ 5.yüzyılda çeşitli gül türlerinin bulunduğu ya da yetiştirildiği anlaşılmaktadır (Özcan 2012: 3 vd.; Çetindaş 2013: 13-14).

Isparta'nın simgesi olan Isparta gülü rosa damascena, Şam'dan alınarak Bulgaristan'ın elverişli ekolojik şartlara sahip Kızanlık (Kazanlık) bölgesinde üretilmeye başlanmıştır. Yağ gülü ilk defa 1870 yılında Anadolu'ya Bulgaristan'dan getirilmiş, Bursa, Denizli ve Manisa yörelerine dikilmiştir. Gül, Isparta'ya da 1888 yılında Müftüzade İsmail

Fotoğraf 8: Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, naos güney duvarı kapı açıklığı. / Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Church, the door opens of southern wall of naos.

Efendi tarafından Bulgaristan'ın Kızanlık yöresinden getirilip bugünkü Gülcü mahallesine dikilmiştir. Isparta'da yağ gülü üretimi 1888-1889 yıllarında başlamış, ilk gül yağı imalatı da 1892 yılında yine Müftüzade İsmail Efendi tarafından yapılmıştır. Böylece Isparta bir gül şehri olmuştur⁹.

1892 yılından itibaren imbik adı verilen basit ve ilkel kazanlarda üretilmeye başlanan gülyağı uzun yıllar bu metotla imal edilmiş, köy tipi gülyağı üretimi olarak da bilinen bu metot, Mustafa Kemal Atatürk'ün 6 Mart 1930 tarihinde Isparta ziyareti sırasında verdiği talimat uyarınca değiştirilerek modern gülyağı fabrikası 1935 yılında kurulmuştur. Yağ gülünden ilk üretildiği tarihlerde sadece gül yağı ve gül suyu elde edilmiş, gelişen teknolojiyle beraber gül konketi, gül losyonu, gül sabunu, gül kremi gibi 43 farklı gül ürünü elde edilebilmiştir (BAKA 2011: 4-5).

Dünya'daki en büyük gülyağı üreticisi Türkiye'dir. Dünya gülyağı talebinin %50'si Türkiye'den, %40'ı

⁹ <http://www.gulbirlik.com>

Bulgaristan'dan ve %10'u ise İran, Hindistan, Fas, Afganistan gibi diğer ülkelerden karşılanmaktadır. Yağlık gül çiçeği sadece Isparta ve çevresinde yetiştirilmekte, Mayıs ve Haziran aylarında hasat edilmektedir. Doğal parfüm hammaddeleri içinde önemli bir yeri olan gülyağı gıda sanayinde likör, şekerlik, sakız ve pudinglerde, koku verici meyve esanslarında katkı maddesi olarak, sabun ve deterjan sanayi ile eczacılıkta diş macunlarında, antiseptik etkisinden dolayı pomatların terkinde de kullanılmaktadır. Gülsuyunun kullanım alanları ise, parfümeri sanayi, gül kremi ve tıraş losyonu üretimi, tatlılar, şekerlemeler, şuruplar ayrıca alkolsüz oluşu nedeni ile dini törenlerdir (Gökdoğan 2013: 52 vd.).

Isparta Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne Dönüşümü

Dünyada Gül Müzesi sayısı oldukça azdır. Avrupa genelindeki ilk Gül Müzesi Almanya, Steinfurth'da bulunmaktadır. Ev olarak yapılan, sonra belediye binası olarak kullanılan bina 1974 yılında müzeye dönüştürülmüş, 1999-2003 yılları arasında avlusuna bir gül bahçesi ve bir kafe yapılmıştır. Yapı 1 Ocak 2014 yılından itibaren resmi olarak Gül Müzesi olmuştur¹⁰.

Bulgaristan'ın sembollerinden biri olan yağlı güle yönelik Kazanlık (Kızanlık)'ta 2016 yılında Gül Yağı Müzesi açılmıştır. Kazanlık şehrinin "Rozarium" parkındaki müzede gül yağı ve diğer gül ürünlerinin üretim tarihçesi sergilenmektedir. Müzenin ilk teşhiri 1967 yılında düzenlenmiş, iki yıl içinde gelişen teşhir, Kazanlık Gül ve Uçucu Yağlı Kültürler Kurumu'na taşınmış, Gül Müzesi, Kazanlık Tarih Müzesi bünyesinde yenilenmiş bir binada yer almıştır¹¹.

Isparta'da Gül Müzesi açılması projesi bugüne kadar gerçekleştirilememiş görünmektedir.

Konuyla ilgili ilk girişimde bulunan kurum Gülbirlik'tir. 2010 yılında Gülbirlik tarafından hazırlanan Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı ile Dünya Bankası desteğinde olması planlanan, tren istasyonunun âtil alanlarında yer alması düşünülen Gül Müzesi projesi hayata geçirilememiştir.

2018 yılında Gönen'e bağlı Güneykent Kasabası'nda ise Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı'na sunulan GÜZE (Gül Müzesi) projesi ile Türkiye'de ilk Gül Müzesi kurulması planlanmıştır¹².

¹⁰ <https://rosenmuseum.com>

¹¹ <https://www.atlasobscura.com/places/rose-museum>

¹² <https://www.ispartahaber.com.tr>

Kültürel miras geçmiş nesillerden günümüze aktarılan, bulunduğu ülkenin yaşayanlarının yanı sıra tüm insanlar için bir değer konusu olan evrensel eserlerdir (Yılmaz ve Şenel 2014: 501-502).

Bir kültür mirası olan, mübadeleyle cemaatini ve özgün işlevini yitiren Isparta kent merkezindeki Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi yeniden işlevlendirilmelidir. Yapı için işlev olarak müze olması önerilmektedir. Kilise kendisi gibi bir kültürel miras olan gül ve ilintili nesnelere sergileneceği bir Gül Müzesi olarak hizmet etmelidir. Böylece tarihi yapıların yıpranmaması, düzenli onarım ve bakımlarının yapılabilmesi için kullanımlarının gerekliliği ilkesine sadık kalınmış olacaktır. Çünkü işlev, korumanın en yardımcı unsurlarındandır, bilinçli kullanım ise korunması gereken kültür mirasının ömrünü uzatarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır (Eldek Güner 2017: 75.77).

Kentlerin sosyal ve ekonomik yönlerde olumlu etkilerini gördükleri kültür turizminde müzecilik ayrı bir öneme sahiptir. Turizm sayesinde müzelerdeki koleksiyonların tanınırlığı artmakta, müzeler turizm açısından alternatif destinasyonlar oluşturmaktadırlar. Müzeler turist sayısının artmasına ve buna paralel olarak buldukları bölgenin ekonomik gelirine de katkıda bulunmaktadırlar (Kervankiran 2014: 348). Her ziyaretçide farklı bir deneyim hatırası oluşturacak Gül Müzesi, Avrupa genelindeki sayılı müzelerden biri, Türkiye’de ise bu türde ilk ve tek müze olarak yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekecek, böylece Isparta’nın kültür turizmine katkı sağlayacaktır.

Kilisenin restorasyonu yapılmalıdır. Burada amaç, yapının günümüze ulaşabilen değerlerini ve özgün karakterini bozmadan, yeni bir işlevle yaşatarak gelecek nesillere bir kültürel miras olarak aktarabilmektir. Kilisenin Restorasyon projesinde genel yaklaşım koruma-yaşatmaya yönelik olup; yapının mevcut bölümlerinde sağlamlaştırma yapılmalıdır. Gül Müzesi olarak yeniden işlevlendirilecek kilisede sergilenecek gül serüveninin tüm alet ve ekipmanları içindeki gül kazanı imbikler, gülsuyu şişeleri, gülyağı şişeleri, esans şişeleri, gülabdanlar, esans sürme şişeleri, şırıngalar, alüminyum kumkuma kapları Isparta Müzesi ile Prof. Dr. Prof. Dr. Turan Yazgan Halı ve Kilim Müzesi’nden ve yerel halktan hibe yoluyla elde edilmelidir.

Dünyanın birçok yerinde farklı içeriklere sahip müzeler, her kesimden insanın gitmek istediği bilgi transferinin farklı yöntemlerle yapıldığı yeni

toplumsal öğrenme mekanları haline gelmektedir (Eldek Güner 2017: 71). Gül Müzesi’nde de Isparta için çok önemli bir değer olan gülün ve gül ürünlerinin tanıtılması amacıyla sanal hizmetlerin verildiği bir web sayfası hazırlanmalı, web sayfası ziyaretçilerin müzeye gelmeden önce ihtiyaç duyacağı tüm bilgileri içermelidir. Dijitalleştirme çabaları müzedeki koleksiyonun kültürel miras nesnesi olarak gelecek kuşaklara aktarılması bilinciyle gerçekleştirilmelidir. Müzeyi ziyaret edenler için kentin tarihi, kültürü, yaşam biçimi, gelenek ve görenekleriyle tarihi yapıları ile ilgili dijital ortamda bilgilendirme yapılmalıdır. Bu çerçevede video prodüksiyonlar, dokunmatik kiosklar, maketler kullanılmalıdır. Kulaklıklarla, dokunmatik ekranlarla ziyaretçiye bilgileri seçebilme ve tekrar dinleyebilme imkânı sağlanmalıdır. Müzede sergilenenlerin görsellerle tanıtıldığı ve detaylı bilgilerle anlatıldıkları bir de katalog hazırlanmalıdır.

Kültürel mirası korumada önemli bir maddi gelir kaynağı bu mirasların yer aldığı müzelerdir (Madran 1999: 87). Bu kapsamda kilisenin önerilen yeni işlevi Gül Müzesi’nde ziyaretçi gelirlerinin yanı sıra buradaki satış mağazasında müzenin kurumsal kimliğini yansıtan anı ve hediyelik eşyalardan, Isparta’da gülden elde edilen markalaşmış ürünlerin satışıyla elde edilecek gelir, müzenin artı değerini oluşturacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Kültür mirasının korunmasını amaçlayan ve kentsel gelişimin odağına kültür mirasını koyan, belediyelerce uygulanmaya çalışılan bir model olan “Kültür Öncelikli Kalkınma” (Eldek Güner 2017: 72 dn. 5) modelini benimseyen marka kenti olmaya karar veren, kültür varlıklarının farkına varan ve bu bakış açısı ile yatırımlar yapmaya başlayan birçok yerel yönetim gibi Isparta’da da yerel yönetimler, ilgili kurum ve kuruluşlar kentin geçmişten getirdiği zengin kültürünü, bu kültürü yansıtan tarihi yapıları çağdaş müzecilik anlayışı ile yeniden ele alarak, yeni turistik çekim noktaları oluşturmayı hedeflemelidir.

Kentler geçmişten günümüze gelen kültür varlıklarını “yeniden değerlendirerek markalaşmaya, marka değeri olan yeni kimlikler kazanmaya ve kazanılan kimlikleri kapitale çevirmeye çalışmaktadırlar” (Eldek Güner 2017: 84). Isparta’da var olan kültürel değerlerini kullanarak yeni bir marka olma çabasına girişmeli, bu amaç doğrultusunda özgün işlevini farklı nedenlerle kaybederek âtıl hale gelmiş tarihi yapıları kent yaşamına yeniden kazandırmak ve kentsel bellekteki sürekliliği sağlamak için müzeleştirerek

yeniden işlevlendirmelidir. Kent merkezindeki Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, Gül Müzesi işleviyle bu anlamda önemli ve başarılı bir örnek olabilecek düzeydedir.

Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi olarak işlev kazanmasıyla Isparta kentinin ve kilisenin bulunduğu çevrenin ekonomisine katkı sağlanacaktır.

Kilise, hem bir sanat eseri olarak kendi varlığı, hem de koleksiyonuyla geçmişi ve geleceği buluşturan yetkin bir kurum olacaktır.

Kentin, doğal ve kültürel varlıkları ile tanıtımına katkıda bulunacak gezi rotaları içinde Gül Müzesi'ne de yer verilmelidir. Böylece en az müdahale ile mimari bütünlüğü bozulmadan müzeye dönüştürülebilecek kilise, kentin kültür-sanat etkinlikleri içinde kullanılabilir, Gül Müzesi olarak da gezi rotalarını besleyen ve onlardan beslenen kilit noktası olacaktır.

Tur şirketlerinin Mayıs ve Haziran aylarında düzenledikleri 'gül hasadı turları' ile Isparta'ya gelen yerli ve yabancı turistler gül bahçelerinde gezmekte, aktif gül toplayabilmekte, hatta fabrikalarda gül yağı çıkartabilmektedirler. Gününbirlik turların içine Gül Müzesi'ni ziyaret de eklenmelidir.

Uluslararası ve Ulusal alanda Isparta gülünün tanıtımı amacıyla her yıl "Uluslararası Isparta Gül ve Halı Festivali" ve belli aralarla "Isparta Gül Fuarı Festivali" düzenlenmektedir. Bu festivaller kapsamında Gül Müzesi'de ziyaret edilebilir.

Kentteki ilgili kurum ve kuruluşlar gülün Isparta için önemine ve değerine vurgu yapan temalara sahip ortaklaşa bilimsel nitelikli seminer ve sempozyumlar düzenlemelidir.

Yerel ve Ulusal-Uluslararası basın ve televizyonlarda gül ve Gül Müzesi ile ilgili yazı ve programlara yer verilmesi sağlanmalıdır.

Müzedede ya da okullarda gül ve Gül Müzesi'ni tanıtıcı ve bilgilendirici konferanslar düzenlenmelidir.

Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi olarak işlev kazanması bir taraftan 16.yüzyıl ile 20.yüzyıl başları arasında Isparta'nın toplumsal zenginliğini, hoşgörüsünü günümüz kentlisiyle paylaşırken diğer taraftan da mübadeleyle Isparta'dan ayrılarak yaşamlarını Yunanistan'da devam ettiren mübadillerin

zaman zaman kiliseyi ziyaret ederek âtıl durumuna hüzünlünen çocuk ve torunları için de manevi teselli aracı olacaktır.

Tarihi mirası korumak amaç ise bu amaca yönelik en doğru araç yeniden işlevlendirmektir. Yeniden işlevlendirme, tarihi yapıların ve alanların gelecek nesillere aktarılması, fiziksel ve kültürel sürekliliğin sağlanması, yapı ve alanların yeniden değerlendirilerek ekonomik ve kültürel ortama katkısının sağlanmasıdır. Isparta'daki Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi olarak işlevlendirilmesi kent için önemlidir. Çünkü günümüzde müzeler nesnelere toplandı ve saklandığı mekanlar yerine somut ve somut olmayan kültürel mirasa ait elde ettikleri bilgiyi paylaşarak toplumun gelişimine katkı sağlamayı hedefleyen kurumlar haline gelmişlerdir. Bu değişim müzeye toplumu kendi mirası ile ilgili bilgilendirme misyonunu ve toplumun gelişimine katkıda bulunma sorumluluğunu yüklemektedir. Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi Gül Müzesi olarak bu sorumluluğu yerine getirebilecek düzeydedir.

Kaynakça

- AHUNBAY, Z., 2009.
Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayınları, İstanbul.
- ALTINOLUK, Ü., 1998.
Binaların Yeniden Kullanımı, Yem Yayınları, İstanbul.
- ALTINOLUK, Ü., 1991.
“Özgün İşlevini Yitiren ya da İşlevsel Olarak Eskiyen Yapıların Yeni Kullanımları”, Tasarım Dergisi, 14, 102-104.
- BATI AKDENİZ KALKINMA AJANSI (BAKA), 2011.
Gül Sektörü Raporu, <http://baka.org.tr> (Erişim: 11.03.2018).
- BOZDAĞLIOĞLU, Y., 2014.
“Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları” TSA 18 Özel Sayı 3, Ocak/January, 9-32.
- BÖCÜZÂDE SÜLEYMAN SAMİ, 1983.
Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi I, çev. S. Seren, Serenler Yayını, İstanbul.
- ÇAL, H., 2009.
“Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.7, S.14, 315-333.
- ÇETİNDAS, D., 2013.
“Mitolojinin Güçlü Dalı: Gül”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Gül Özel Sayısı (Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, Special Volume on Rose), 13-28.
- ELDEK GÜNER, H., 2017.
“Liseden Müzeye, Eğitimden Tüketime; Kayseri Lisesi’nin Millî Mücadele Müzesi’ne Dönüşümü”, TÜBA-KED 16, 67-87.
- ERDER, C., 2007.
Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara
- GAZİ, A. ve BODUROĞLU, E., 2015.
“İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri” Alsancak Levanten Evleri Örneği. Effects of Functional Change on Historical Houses: The example of “Alsancak Levantine Houses”, Megaron 10 (1), 57-69.
- GÖKDOĞAN, O., 2013.
“Isparta Yöresinde Yağ Gülü Yetiştiriciliğinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Gül Özel Sayısı (Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, Special Volume on Rose), 51-58.
- KELEŞ, V., 2003.
“Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.2, S.1-2, 1-17.
- KERVANKİRAN, İ., 2014.
“Dünyada Değişen Müze Algısı Ekseninde Türkiye’deki Müze Turizmine Bakış” Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol.9/11 Fall 2014, 345-369.
- KILIÇ, A., 2009.
Isparta Kültür Envanteri, Isparta Valiliği, Isparta.
- KÖSTÜKLÜ, N., 1989.
“Millî Mücadele’de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.V, S.15, 665-690.
- KUBAN, D., 1962.
“Restorasyon İlkeleri ve Carta Del Restauo”, Vakıflar Dergisi V, 149-152.
- MADRAN, E., 1999.
“Tarihi Miras Niteliğindeki Yazılara Müze İşlevinin Verilmesinde Kullanılacak Değerlendirme Ölçütleri”, editör Tomur Atagök, Yeniden Müzeciliği Düşünmek, 87-97, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul.

ÖZCAN, F., 2012.

“Grek ve Roma Dünyasında Gül”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, 162), 1-28.

ÖZKASIM H. ve ÖGEL, S., 2005.

“Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, İTÜ Dergisi/B, Sosyal Bilimler, C.2, S.1, 96-102.

ŞEFİK, M., 1937.

İstiklal Harbi Başlangıcında Elli Yedinci Tümen ve Aydın Millî Cıdali (104 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı 1 Mart 1927 45. Sayı).

TEZCAN AKMEHMET, K. ve ÖDEKAN, A., 2006.

“Müze Eğitiminin Tarihsel Gelişimi”, İTÜ Dergisi/B, Sosyal Bilimler, C.3, S.1, 47-58.

TOKLUTEPE, Ş., 1998.

“Isparta Yöresi (Pisidia) ve Anadolu’da Hıristiyan Türkler”, SDÜ Isparta'nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu II, C. 3, 215-221.

YILMAZ, H. ve ŞENEL, P., 2014.

“Turistik Bir Çekicilik Olarak Gastronomi Müzeleri”, 15.Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı, 499-510.

